

vori o značenju izloženih medalja i plaketa Želimira Janeša kao i o liku samog autora. Pri tome ističe pojedine njegove plakete, npr. Mažuranića, Njegoša i dr. Gasi se svjetlo, a reflektor naizmence obasjava plaketu Njegoša i lik glumca koji iz »Luče mikrokozme« čita tekst posvete Simi Milutinoviću Sarajliji. Zatim je na drugom kraju reflektor usmjeren na medalju Siska i glumca koji recitira pjesme A. Anušića (»Raport iz treće smjene«) i M. Kordića (»Radnička«). Posjet donaciji Janeš završava Mažuranićevim spjevom »Smrt Smail-age Čengijića« ispred plakete posvećene autoru spjeva. Kustos-etnolog potom poziva posjetitelje na »Posavsku svadbu«. Ukratko im objašnjava redoslijed svadbovanja u posavskim selima, što odgovara i redoslijedu onih momenata svadbe koji su prikazani u izložbenom prostoru na drugom katu jugozapadnog krila Starog grada Sisak. Svadbenim pjesmama svirkom i plesom posjetitelje je kroz postav provelo KUD iz Hrastelnice. Oni su grupu posjetitelja uveli zatim u galerijski prostor Muzeja Sisak (na drugom katu zapadne kule). Tu je kustos Galerijske zbirke dao sažet opis značenja izloženih umjetničkih djela a onda su s gornje galerije izložbenog prostora recitirane tri pjesme suvremenih sisačkih autora: S. Jendrička »Tri kule Siska«, J. Podnara »Vodovita posavska jesen« i M. Jelić-Grnovića »Iz poeme 22. lipanj 1941«. Tu se planirani dio »Događanja...« završava, a kustos Branko Čačić poziva posjetitelje na komentare upravo viđenog, na pitanja, prijedloge i, uz to, malu zakusku. »Događanja...« su napravljena upravo s ciljem da publiku uvuku u ova kulturno-muzejska zbivanja. Planirano je da se napravi niz predstava za posjetitelje iz raznih radnih sredina (»kulturnjaci«, radnici, učenici, poljoprivrednici) te da se dijalogom s njima ustanovi način prezentacije, što bi se moglo uvažiti kao komentar za ostale izložbe drugih sadržaja. Zbog premalog publiciteta, posjet je bio prilično skroman. Vjerojatno je to bila krivnja i samog organizatora. Možda nismo znali napraviti atmosferu za otvorenu diskusiju, jer se u oba slučaja komentiralo pojedinačno i u manjim grupama (uglavnom pohvalno), a publika je uz vodstvo KUD-a iz Hrastelnice zajedno s izvođačima zapjevala i zaplesala. Možda je i to jedna vrsta odgovora na naše pitanje: Da li ovakva prezentacija muzejske građe animira posjetitelja?

Neki aspekti arheoloških iskopavanja u suvremenim urbanim sredinama

(Metodološko-organizacijski osvrt)

Zoran Gregl

Arheološki muzej, Zagreb

Damjan Lapaine

USIZ kulture grada Zagreba

Želimir Skoberne

Zavičajni muzej, Brdovec

Važnost metodološkog pristupa i pravilnost priprema (prilagođenih terenskoj situaciji) kod arheoloških istraživanja istaknuta je u suvremenoj znanosti već poodavno, dok u našim krajevima vidnije mjesto zauzima tek u poslijeratnom razdoblju. Temelj svakog istraživačkog rada predstavlja eksperiment; međutim, ukoliko on ne uspije otrpve, uzimaju se ponovno svi elementi i eksperimenti se ponavljaju tako dugo dok se ne postigne određeni rezultat. Terensko istraživanje u arheologiji možemo uspoređivati s eksperimentiranjem u drugim znanostima, ali ima i posebnosti što su svojstvene samo arheologiji — nema ponavljanja eksperimenta, budući da niti ne postoje dva identična terena¹. Svako iskopavanje ujedno znači i »uništenje« samog lokaliteta (konstatacija zvuči vrlo grubo, ali je u većini slučajeva točna), pa ta činjenica prisiljava svakog istraživača na maksimalan angažman kako bi se prikupilo što više podataka, jer gotovo da i nema mogućnosti da se do njih na isti način dođe. Tu se očituje korisnost pravilnog metodološkog pristupa bez kojeg je nezamislivo svako suvremeno koncipirano iskopavanje. U novijoj domaćoj literaturi taj je problem spominjan samo marginalno, tako da su najbolje obrađeni problemi koji se javljaju pri istraživanju prehistorijskih lokaliteta, dok su antički i ranosrednjovjekovni zanemareni. Ovdje treba prije svega istaknuti značajan rad N. Tasića i B. Jovanovića — »Metodologija istraživanja u praiatorijskoj arheologiji«.² Važnost znanstveno-publicističkog rada o toj problematici iz oblasti antike i ranog srednjeg vijeka očigledna je zbog više činilaca. Jedan od tih aspekata je i pitanje kontinuiteta u arheologiji, pa ćemo se nešto više osvrnuti na taj problem. Na području Hrvatske postoji čitav niz suvremenih urbanih aglomeracija koje su nastale

na mjestima gdje su još u antici postojali značajni gradski centri. Navešti ćemo samo neke od njih: Pula, Zadar, Sisak, Osijek, Vinkovci itd. No suvremeno urbano tkivo prekrilo je ponekad i rimsku ruralnu arhitekturu, prometnice i druge manje objekte. Primjer Zagreba je vrlo signifikantan — Andautonia, najznačajniji antički lokalitet, ostao je koliko-toliko sačuvan, dok su *vicusi* i *villae rusticae*, koje su se grupirale oko ovog središta, više-manje uništene. Pri planiranju prostornih planova razvoja suvremenih naselja stoga je neophodno uključivati i arheologe.

Stihijnost u radu i nepravdočnost planiranja doveli su do paradoksalne situacije da se akcija vrši tek u trenutku kad je buldožderima veći dio lokaliteta uništen, pa takva intervencija više slični na »vatrogasno« spašavanje ostataka arheoloških spomenika nego na zaštitno iskopavanje. I za ovu tvrdnju poslužit ćemo se zagrebačkim primjerima: rimska nekropola na križanju Savske ceste i Ulice proleter-skih brigada, brončanodobna ostava u Dežmanovom prolazu, ostaci rimskog naselja u Dubravi i sl. O šteti koju znanost pri tom trpi nije potrebno govoriti — zna se da su podaci o okolnostima nalaženja određenog predmeta ponekad dragocjeniji od samog predmeta.

Organizaciona pitanja

Gradovi u posljednjem razdoblju doživljavaju najdinamičniji razvoj u svojoj povijesti i počinju zauzimati površinu koja je nekad bila tek šira okolica. Postavlja se pitanje — kako, u ovakvoj situaciji, pristupiti izradbi programa arheoloških istraživanja, valoriziranja i prezentiranja arheoloških spomenika? Prije svega, treba analizirati dosadašnji način programiranja i planiranja arheoloških istraživanja i međusobne odnose svih činilaca koji provode istraživanja i onih koji odlučuju o razvoju grada, društvenom planiranju i ekonomskim odnosima.

Na području grada Zagreba arheološka istraživanja provodi Arheološki muzej, Institut za arheologiju Filozofskog fakulteta te općinski muzeji u Zaprešiću, Velikoj Gorici i Sesvetama, a Restauratorski zavod Hrvatske na objektima kasnog srednjeg vijeka. S druge strane, zavodi za zaštitu spomenika kulture imaju nadzor nad istraživanjima i trebali bi biti spona pojedinih institucija i potreba planiranja u odnosu na društveni i urbanistički razvoj grada. Društveno-politička zajednica donosi planove razvoja a urbanistički zavodi i sekre-

tarijati za komunalno uređenje grada te općine izrađuju generalne i provedebne urbanističke planove čiju realizaciju financira cijeli niz sudionika: od samoupravnih interesnih zajednica komunalnog uređenja, stambene izgradnje, kulture, fizičke kulture do pojedinih investitora društvenih i privrednih djelatnosti. U tom cijelom nizu faktora koji odlučuju i rade na razvoju grada, zavodi za zaštitu spomenika su odlučujući faktor koji je potreban da zaštiti i uključi spomenike (u ovom slučaju arheološke) u programe izgradnje grada.

Dosadašnja praksa odvijala se tako da je obavljena evidencija arheoloških nalazišta i da su prilikom izradbe generalnog urbanističkog plana izrađene podloge. Iz rada institucija koje provode istraživanja sasvim je izostala potreba za uključivanjem u tijekom razvoja grada. Muzeji su se sa svoje strane vodili logikom potreba za popunama zbirki i muzejskih fundusa, dok su znanstvene institucije djelovale na principu znanstvenih tema koje su obrađivane. Kad su se događale intervencije prilikom gradnji, bile su zakašnjele i njihovu kvalitetu i opseg određivala je ekonomska logika građevinske operative.

U ovoj kratkoj analizi uočljiv je nedostatak koordinacije između potrebe za zaštitom arheoloških spomenika (koju trebaju provoditi muzeji, instituti i zavodi) i institucija koje planiraju i provode urbanistički razvoj grada. U velikim gradovima, u kojima postoji veliki broj faktora, nije jednostavno postaviti efikasan a ujedno i jednostavan sistem koji bi, površno gledano, pomirio dvije suprotstavljene krajnosti. Osnovno je, po našem mišljenju, uspostaviti redoslijed programiranja i planiranja cijelog procesa urbanog razvoja. Kako su arheološki spomenici po svojoj prirodi ili slabo poznati ili sasvim nepoznati, potrebno je, prije svega, prići sustavnom rekognosciranju i istraživanju područja koja su perspektivno planirana za izradbu urbanističkih planova. Izradba preciznih arheoloških podloga s prijedlozima valorizacije nalazišta podrazumijeva istraživanja o tome da li je lokalitet potrebno iskopavati, prezentirati »in situ«, ili uklopiti u pojedine objekte, što prvenstveno ovisi o vrsti nalazišta, njegovom značaju i pogodnosti za prezentiranje. Ovakvim postupkom omogućuje se pravodobno urbanističko planiranje pojedinih programa, čime se izbjegavaju nekontrolirane akcije u povijesnom prostoru, a službe zaštite (muzeji, zavodi i dr.) stavljaju u aktivnu ulogu. Sistem rada, kojim se službe

zaštite stavljaju u aktivnu ulogu ne ovisi samo o njihovoj dobroj volji i pojačanoj aktivnosti već i o organiziranosti društvene zajednice. Znamo da dosadašnji zakon o zaštiti kulturnih dobara omogućuje sve oblike aktivnosti za zaštitu spomenika. No isto je poznato da je sektorska izoliranost i nedostatak međusobne koordinacije čak i među samim ustanovama zaštite doveo do toga da zaštita spomenika uvelike zaostaje za potrebama. Radi ostvarenja principa reintegracije arheoloških spomenika u politiku društvenog razvoja, potrebna je društvena organiziranost na način osiguranja jedinstvenog vođenja politike na ovom području. Ustav i zakon omogućuju donošenje društvenog dogovora koji bi utvrdio ciljeve, sudionike dogovaranja, izvore i način osiguravanja materijalnih sredstava te međusobne odnose i odgovornost sudionika sporazuma. S obzirom da je zaštita arheoloških spomenika sastavni dio zaštite spomenika kulture, postoji mogućnost da se društveni dogovor donese za cijelo područje zaštite spomenika. Na taj bi se način arheološki spomenici tretirali jedinstveno s ostalim spomenicima, što ujedno olakšava i postupak donošenja dogovora. Unutar dogovora, posebnim samoupravnim sporazumima moguće je osigurati osnovne ciljeve zaštite arheoloških lokaliteta. U takav proces dogovaranja i sporazumijevanja potrebno je uključiti sve arheološke i zavičajne muzeje, arheološke institute i zavode za zaštitu spomenika koji bi izrađivali programe rada i istraživanja na području grada. S druge strane, urbanistički zavodi i instituti, sekretarijati za komunalno i prostorno uređenje općina, tj. grada, kao realizatori urbanističkih projekata uključivali bi arheološka istraživanja u svoje planove i donosili prijedloge i planove za prezentaciju pojedinih lokaliteta.

Materijalna sredstava moguće je osiguravati iz više izvora (iako je do sada bila praksa da se isključivo koriste sredstva kulture i znanosti):

1. Iz komunalnih sredstava za uređenje i pripremu gradskog zemljišta — logično je da rušenje kuća na prostoru planiranom za izgradnju bude financirano iz tog fonda, isto kao i arheološka istraživanja.
2. Iz sredstava planiranih za izradbu urbanističkih generalnih i provedbenih planova, budući da je izradba arheoloških podloga dio priprema (kao geološka istraživanja i dr.)
3. Iz obaveza investitora da arheološki lokalitet prethodno istraži a po-

tom eventualno prezentira ili uklopi u planiranu izgradnju.

4. Iz sredstava samoupravnih interesnih zajednica kulture i znanstvenog rada koje slobodnom razmjenom rada koje osiguravaju materijalna sredstva za redovnu djelatnost muzeja, instituta i zavoda i za posebne zahvate na arheološkim lokalitetima ili materijalu pripremljenom za prezentaciju.

Način osiguravanja materijalnih sredstava i uključivanje arheoloških istraživanja u planove društvenog urbanog razvoja, društvenih dogovaranja i samoupravnih sporazumijevanja pretpostavlja dobru međusobnu organiziranost i suradnju muzeja, zavoda za zaštitu spomenika i instituta. Prezentiranje potreba za istraživanjem u okviru urbanog razvoja pretpostavlja donošenje realnih dugoročnih, srednjoročnih i godišnjih planova, izrađenih na osnovi kadrovskih mogućnosti timskog planiranja i istraživanja. Dugoročni planovi se izrađuju na osnovi prostornih planova grada i evidentiranih lokaliteta u regiji a obuhvaćaju rekognosciranje terena, sondiranje i reviziju starih nalazišta. Srednjoročni planovi izrađuju se na osnovi provedbenih urbanističkih planova i obuhvaćaju zaštitna arheološka iskopavanja, sustavna istraživanja, restauriranje i konzervaciju objekata. Godišnji planovi su razrada srednjoročnih programa po fazama istraživanja (većih lokaliteta) i kompletna istraživanja manjih nalazišta — s planovima prezentacije i podloga za projektiranje pojedinih građevinskih objekata.

Takav sistem rada postavljat će veći broj potpuno novih zadataka pred arheologe. Prvenstveno se to odnosi na područje planiranja koordinacije s urbanističkim komunalnim službama i na kontaktiranje s mjesnim zajednicama na čijem se području planiraju arheološka istraživanja. Mjesna zajednica ima vrlo značajnu ulogu u društveno-političkom sistemu, posebice u provedbi urbanizacije, te je osobito važan rad arheologa na objašnjavanju potreba zaštite arheoloških nalazišta i njihovo uključivanje u suvremene tijekom života. Zadaći u odnosu na stručne poslove prvenstveno su privikavanje na organizaciju timskog rada u planiranju, istraživanju, udruživanju kadrovskog potencijala raznih institucija itd. Samo dobro planirani i izvedeni projekti istraživanja mogu dobiti širu društvenu verifikaciju i time osigurati materijalna sredstva za izvedbu planiranih radova.

Metodološki pristup

Na ovakvim principima oformljena arheološka ekipa, koja preuzima »brigu« o određenom području, imala bi slijedeće zadatke:

1. Izradba arheološke karte — karta se radi na osnovi podataka dobivenih iz arhiva, literature, rekognosciranjem i istraživanjem. Ona predstavlja osnov i polaznu točku za sustavna istraživanja. Kriteriji za izradbu karte su razrađeni i prihvaćeni u okviru Saveza arheoloških društava Jugoslavije i na tom principu dosad je objavljena samo arheološka karta Slovenije.³ Od starijih radova za nas je posebice zanimljiva arheološka karta Zagreba, koju je prije rata izradio i objavio Josip Klemenc.⁴ Korak dalje učinjen je tek 1982. godine objavljivanjem bibliografije arheoloških radova zagrebačkog područja,⁵ čime je započelo sistematiziranje osnovnih podataka. Slijedeći korak, po našem mišljenju, predstavljalo bi sistematiziranje podataka o nalazima iz muzejskih arhiva te iz Arhiva grada Zagreba u kojem se čuvaju mnogobrojne historijske isprave koje za arheologe, s toponomastičkog aspekta, mogu biti vrlo interesantne. Ostali potencijalni izvori su: geodetske karte, avio-snimci, fotogrametrijski snimci i dr.
2. Izradba središnje kartoteke — obuhvaćeni bi bili svi lokaliteti. Svaki bi dobio svoju karticu s osnovnim elementima za valorizaciju i determinaciju (naziv, opis, katastarsku česticu, ime vlasnika, preliminarnu dataciju i dr.).
3. Izradba liste prioriteta za istraživanja — kriteriji prema kojima bi se izrađivala ovakva lista su slijedeći:
 - a) stupanj ugroženosti,
 - b) povijesne vrijednosti materijala u odnosu na stupanj istraživosti pojedinih povijesnih razdoblja grada Zagreba i
 - c) mogućnost prezentacije sitnog materijala u okviru stalnih postava muzeja i onog monumentalnog »in situ«.

Specijalizirani muzeji (arheološki, etnografski i dr.) sa svojim znanstvenim potencijalom, oformljenim preparatorskim radionicama te brojem drugih stručnjaka, omogućuju svakom od njih, uže, specijalizaciju, koja je kustosu u kompleksnom muzeju praktički nemoguća. Zbog programa

rada kompleksnog muzeja kustos-arheolog dužan je voditi brigu o svim vremenskim razdobljima — od paleolita do ranog srednjeg vijeka — što opet ističe ranije spomenutu potrebu za suradnjom s matičnom specijaliziranim ustanovom. U našem slučaju to su Arheološki muzej i Arheološki odjel Centra za povijesne znanosti u Zagrebu. Arheolog u zavičajnom muzeju rekognoscira, evidentira i obavlja primarnu zaštitu, dok se sistematska istraživanja, izvedena prema listi prioriteta, izvode zajednički sa specijalistima za pojedina razdoblja (paleolit, neolit i eneolit, brončano doba, starije i mlađe željezno doba, rana antika, kasna antika, rani srednji vijek).

Ovakav način rada osigurava veću stručnu i znanstvenu kvalitetu, pravovremenu laboratorijsku i znanstvenu obradu materijala i bržu prezentaciju. Nedostatak suradnje u dosadašnjoj praksi rezultat je smiješnog i bespredmetnog sukobljavanja oko diobe materijala i prava na objavu. Pri tome se gubila iz vida osnovna svrha djelovanja — spašavanje i prezentacija kulturne baštine. Kod timskog rada točno se mora znati kakva su čija zaduženja a otkriveni materijal odlazi u onu instituciju gdje će biti na najbolji mogući način prezentiran.

BILJEŠKE:

1. Ph. Barker, *The Techniques of archaeological Excavation*, New York 1977.
2. Posebna izdanja knj. 8, *Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti*, Beograd 1971.
3. *Arheološka najdišča Slovenije*, Institut za arheologiju Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana 1975.
4. J. Klemenc, *Archeologische Karte von Jugoslawien*, Blatt Zagreb, Beograd 1938. Napominjemo da je isti autor objavio još i arheološke karte područja Ptuja, Rogatca i Kavadaraca.
5. R. Makjanić — Z. Gregl, *Zagrebbibliografija arheološke literature*, Odjel za arheologiju Centra za povijesne znanosti Zagreb 1982.